

ISSN: 2146-1961

Enteriyeva, N. (2024). Kırgız Kültüründe "İhanet" Ve İfade Özgürlüğü, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 15(56), 938-949.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.4481>

Makale Türü (ArticleType): Derleme Makalesi

KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE "İHANET" VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Nazgül ENTERİYEVA

Dr. Araş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye, nazgul.enteriyeva@hbv.edu.tr
ORCID:0009-0008-1390-7759

Gönderim tarihi: 03.02.2024

Kabul tarihi: 18.05.2024

Yayım tarihi: 01.06.2024

Öz

Kültür bir toplumun, bir halkın var olması açısından en önemli yapı taşlardan biridir. Dünyadaki her toplumun kendine özgü kültürel özellikleri vardır. Dünya üzerindeki kültür haritasına genel anlamda baktığımızda birbirine yakın toplumların kültürel benzerlikleri dikkat çeker, ama bunun yanı sıra her birini özel kılan ayırıcı nüansları da mevcuttur. Her millet siyasi ve ekonomik ilişkisi içerisinde bulunduğu milletlerin kültüründen etkilenmiş, ama bu etkiyi kendi kültür potasında eriterek yeni bir kültür sentezi meydana getirmiştir. Türk toplulukları da kendi aralarında kültür alışverişinde bulunduğu gibi dış kültürlerden de etkilenmiş, böylece toplumun sosyo-psikolojik durumu sürekli değişim ve gelişim içinde olmuştur. Bu çalışmada insanoğlunun var olduğu her yerde karşımıza çıkan 'İhanet' olgusunun milli kültürdeki yeri ve edebiyata yansımaları araştırıldı. Yetmiş yıllık uzun bir siyasi baskı altında kalan halkın özgür zihne kavuşması için ne tür mücadeleler, vazgeçişler, fedakârlıklar yapması gerektiği üzerinde durulmuştur. İhanet çıkmazının her köşesi farklı açılardan ele alınırken ataerkil bir toplumda bu denli ağır bir kavramın edebiyata nasıl yansıtılabildiği, bu yansımanın toplumdaki etki-tepki durumu üzerinde duruldu. İhanet gibi anlamı derin olduğu kadar çok karmaşık olan kavramın gelişmiş toplumlardaki algılanış şekli ile ataerkil toplumlardaki algı biçimi karşılaştırmalı olarak ele alındı, böylece her halkın kültürel belleğinde var olan kodların değişmeye ne derecede açık olduğu irdelenmiş ve bu fikir yolculuğunun insanların ve toplumun üzerinde bıraktığı sonuç sorgulandı.

Anahtar kelimeler: İhanet, Kırgız kültürü, Türk etnokültürü, edebiyat.

“BETRAYAL” AND FREEDOM OF SPEECH IN KYRGYZ CULTURE

ABSTRACT

Culture is one of the most important foundations for the existence of a separate society and people. Every society in the world has its own cultural characteristics. If you look at the cultural map of the world, you can see the similarities between nearby peoples, but at the same time, each people has its own distinctive nuances that make each of them special. Every nation has been influenced by the culture of the nations with which it has political and economic relations, but has created a new cultural synthesis by melting this influence in its own cultural pot. Turkish communities have also exchanged cultures among themselves and have also been influenced by external cultures, thus the socio-psychological situation of the society has been in constant change and development. This study examines the concept of “betrayal”, which we encounter everywhere where human beings exist, his reflections in national culture and literature. And this study focuses on the struggles, renunciations, and sacrifices that people who survived seventy years of political oppression had to make to achieve free consciousness. While every corner of the betrayal impasse was discussed from different angles, the focus was on how such a heavy concept could be reflected in literature in a patriarchal society, and the effect-reaction situation of this reflection in society. A comparative discussion was made of how complex concepts such as betrayal are perceived in developed societies and how they are perceived in patriarchal societies, thereby exploring the degree of openness to changes in the codes existing in the cultural memory of each people.

Keywords: Betrayal, Kyrgyz culture, Turkic ethnoculture, literature.

GİRİŞ

Her bir edebi eser yazıldığı dönemin aynası misali karşımıza çıkar. O dönemde yaşanan olaylar yazıldığı dönemin gelişmişlik düzeyine ve insanların kültürel birikimine göre ele alınır. Yani hiçbir eser yazıldığı dönemden soyutlanamaz, doğal olarak yazar da kendisini beslediği toplumdan soyutlayamaz. Durum böyle olunca edebi eserler de o dönemin ihtiyaçlarına, siyasi konjonktüre göre şekillenir, ele alınan konular toplumun 'nabzına' göre yazılır. Bu durum Kırgız edebiyatı için de geçerlidir. Örneğin Kırgızların geleneğinde doğru olan bir durum her hangi bir eserde yanlış olarak gösterilmez, zaten yazar da o toplumun gerçekleriyle büyüdüğü için 'yanlış'ları göremez. O, toplumun doğrularını ve yanlışlarını sorgulamadan kabul etmiştir. Daha doğrusu küçükken bu fikirler ile aşılandığı için zaten başka türlüsünü düşünemez. Geleneklerin yasakladığı konulara el uzatmaz. Buna cesaret eden yazar ise yine de her şeyi açıkça ifade etmez, istiare üslubuyla durumu izah etmeye çalışır.

Çalışmada insanın dünya algısı ile bilinçaltına yerleşmiş olan bazı dogmatik öğretilerin hangi noktada değişime yüz tutmaya başlayabildiği, değişim sürecinde yaşadığı gel-gitleri, zihin özgürlüğü, duygu özgürlüğü gibi hayatın paradigmatları farklı bakış açılarından ele alınmıştır.

Kırgızlar için gelenek-görenek, örf-adet yazılmamış mukaddes kitap gibidir. Bu çalışmada 'toplumu toplum eden, diğer toplumlardan ayırıcı özelliğe sahip olan, hayat veren, sevdiren, yakınlaştıran, birleştiren' ve bunun gibi birçok olumlu özelliği barındıran gelenekten değil, 'topluma zarar veren, içten içe yıpratıcı, yaralayan, yakıp yıkan' ama sırf gelenek olduğu için varlığı devam ettirilen geleneğin öbür yüzünden söz edeceğiz.

Kırgız toplumunda gelenek denince akarsular durur. Tabii modernizm ile beraber bu yıkılmaz duvarlar yavaş yavaş kırılmaya başladı. Geleneklere 'dil uzatan' yazarlar çoğaldı. Ancak, asırlardır hâkimiyetini sürdüren geleneğin zarar veren kısımlarının birden bire kaybolması imkânsızdır. Bu kültürde yetişmiş bireyin dogmatik fikirlerini değiştirmek epey zordur, onların zihinleri de, haliyle davranışları da gelenek gibi gettolaşmıştır. Ne var ki, bu birey fikirlerinin kendisine ve topluma zarar verdiğinin farkında bile değildir, bilhassa bulunduğu durumdan bir hayli memnundur. Neden sorusunu sorma ihtiyacı duymaz. Ona göre geleneklerin doğruları ve yanlışları vardır, onları öylece kabul etmek ve uygulamak esastır. Küçükken empoze edilen bu karakter sorgulamayı bilmez, eleştirmez, körlüğü öyle bir seviyede olur ki, kendi çocuklarına da aynı fikirleri dayatmaya çalışır. Çocuklarının 'kendisi' gibi olmasını ister. Bu durumu hemen hemen bütün edebi eserlerde görebiliyoruz.

Geleneklerin meydan okuduğu Kırgız edebiyatında ihanet kaçınılan konulardandır. 'Kaçınılan' çünkü Kırgızların örf adetlerinde ihanet diye bir şey yoktur, hele bu ihanet ikili ilişki için geçerliyse sözü bir kenara, hayali bile yasaktır. İhanetin bu anlamı ancak kalbin derin dehlizlerinde saklıdır. Bu derinliklerde yüzülmez boğulursun... Kırgızların geleneğinde ihanetin hiçbir bahanesi, aklanır yanı yoktur.

Aslında, ihanet en sıradan hâlden en karmaşık hâline kadar son derece insanî ve dünyevî bir durum, aynı zamanda siyasal ve sosyal bir olgudur. Gerek insanlık tarihi boyunca, gerek belirli tarihlerde ele alınan eserlerde ihanetin bir yığın çatışma ve karmaşaya sebep olduğunu görebiliyoruz. Hem dış hem iç kargaşa hep ihanet kavramı ile netleşmiştir. İhanet, hayatın dramatik hatta trajik boyutunu çok belirgin şekilde gözler önüne sürmüştür.

İnsan tarihinde yaşanan ihanetleri ele aldığımızda birçok çeşidini görüyoruz: aşk uğruna yapılan ihanetler, vatana ihanet, kendine ihanet, menfi çıkar ihanetleri vs. Tarihte menfi çıkar uğruna yaşanan ihanetler için Sezar'ın zihnimize kazınan "Sende mi Brütüs" (Levino ve Gvendolina, 2014) sözü bir özet niteliğindedir. Tabii burada Zigfrid'i (Kalaşnikov, 2006) de hatırlamadan geçemeyiz. Tarihin gizli kapılarını araladığımızda "vatanına ihanet etmek kadar kötü ve alçak bir şey yoktur" mesajını açıkça görüyoruz. Bu gerçeğin çarpıcı örneğini Ömer Seyfettin'in 'Vatan Yahut Silistre'sinde, Namık Kemal'in eserlerinde, Aytmatov'un 'Gün Olur Asra Bedel'inde (Aytmatov, 2019), Gogol'un Taras Bulba'sında (Gogol, 1963) görüyoruz. Aynı zamanda Kasimbekov'un 'Sıngan Kılıç' adlı eserinde (Kasimbekov, 1979) de tanık oluyoruz. İkili ilişki için geçerli olan ihaneti ise klasikleşmiş birçok eserde görüyoruz: Bulgakov'un Volter ve Margarita'sı (Bulgakov, 1967), Gi De Maupassant'ın Jüliyen ve Janna'sı (Maupassant, 2022), Çehov'un 'Laevskiy ve Nadejda'sı (Çehov, 1892), Uşaklıgil, H.Z. "Aşk-ı Memnu", Flaubert "Madam Bovary" (Flaubert, 1857), Goethe "Genç Verner'in Acıları" (Goethe, 2007), Sabahattin Ali "Kürk Mantolu Madonna" (Ali, 2011), Griboyedov "Gore Ot Uma" (Griboyedov, 1824) ...

Kırgız edebiyatında "eşe ihanet" konusu denince ilk akla gelen Fransız yazar Lui Aragon'un 'Romeo ve Juliyet'ten sonra dünyanın en güzel aşk eseri' diye nitelendirdiği (Louis, 1959), Fransız yazar Andre Vürmser'in 'S. Bondarçuk'un 'İnsan Kaderi' adlı eseri kadar etkileyici' olduğunu dile getirdiği (Bondarçuk, 1962) C. Aytmatov'un 'Cemile' adlı eseri oluyor (Aytmatov, 2008). Aytmatov bu eserde döneminin aktüel sorularına cevap arıyor: "Kadının aile köleliğinden azat edilmesi, gelenek prangalarından kurtulması, ona özgürlük tanınması...". Cemile'yi o güne kadar yazılmış eserlerden farklı kılan yönü, konu itibarı ve yazılış şekliyle izleyiciyi düşünsel anlamda bir aktiviteye sevk etmesiydi. Sıradan gelişen eserde, sonlara doğru okuyucunun, ihanet mi, yoksa gereklilik mi sorusunun cevabını arar hale gelmesidir. Kırgız aydınları çok ilgi gören Cemile'yi anlayabilmek için 'kör aşk'ın örnekleri olan birçok klasik eserleri tekrar okudular: Romeo ve Juliyet, Ferhat ve Şirin, Leyla ve Mecnun... Kadın-erkek arasındaki ilişkiyi anlatan ansiklopedileri karıştırdılar. Aşk uğruna her şeyinden vazgeçen aristokrat kadın olan Anna Karenina ile ilişkiler kurdular. Dürüst bir evliliğin 'görünür' mutluluğuyla evlilik dışı bir aşkın yol açtığı düş kırıklıkları ve düşüşleri yansıtan eserde Anna intihar ediyor. Anna'nın bir başka örneğini de A.Kuprin'in 'Granatoviy Braslet' adlı eserindeki (Kuprin, 2019) başkahramanında görüyoruz. O da aşkı için her şeyini feda ediyor, hatta suç bile işliyor (sevgilisine hediye almak için devletin parasına el koyuyor). Bunca gayrete rağmen karşılık göremeyen kahraman çareyi intihar etmekte bulur. İhanet o zamanın eserlerinde hep ölümle sonuçlandı (ihanet=ölüm=ceza, pişmanlık, yokluk). Ancak, Cemile'de sonuç karanlığa değil, aydınlığa çıkar; eser toplumsal gettolara karşı adeta bir başkaldırı mahiyetindedir. Cemile intihar etmiyor. O sevdiği insan ile 'yeni' dünyalara yeşeren umutlarıyla yelken açıyor. Aytmatov, bu insani aşk ile aslında Kırgız halkının aydınlığa çıkacağını, komünizmin ve zarar veren geleneklerin prangalarından kurtulacağını müjdeler. Cemile'nin tanımadığı biriyle evlendirilmesi, eşinden ilgi görmemesi, eşinin ailesi tarafından ağır hakaretlere maruz kalması, gizli aşkı ve özgürlük özlemi eserin dramatik yönünü belirliyor. Cemile karakteri itibarıyla Rus yazar Ostrovskiy'in Katerina'sını (Ostrovskiy, 2019) andırıyor. Tihon'a yaklaşmaya çalıştıkça hayal kırıklığına uğrayan Katerina (tıpkı Cemile!) başkalarından farklı olan birine Boris'e (Daniyar) bağlanıyor. Katerina aşkı için her şeye hazırdır, hatta çok önemseydiği inançlarını bile hiçe saymaya hazırdır: "-Ben günah işlemekten bile kaçınmamışım insanlar bilse ne olacak, herkes bilsin!", diyor. Günahını saklayamaması hazin sonucu doğuruyor.

Herkesin önünde kocasından af dilemek zorunda kalan Katerina gururuna yenik düşerek intihar ediyor. Ancak, burada intihar yokluk değil, 'karanlık' dünyadan kurtuluş olarak verilir. Katerina bulunduğu 'karanlık' dünyada çok farklıdır (Cemile misali). Cemile her haliyle çok farklıydı... Oturması kalkması, konuşması, ağlaması... Uysal, sadık Kırgız kadın-eş tipinden her haliyle çok farklıydı. Davranışları tüm dogmalara isyan edercesineydi: "-O kasabanın normal kadınlarından çok farklıydı. Herkesin önünde şarkı söyler, erkeklerle dalga geçer, yüksek sesle kahkaha ederdi..." Her şeye rağmen Cemile ihaneti yüzünden (üstelik vatanı korumak uğruna askere giden kocasına!) sert tepkilere maruz kalır. Tabii, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kırgızlardan bu durumu savunmasını bekleyemeyiz. Çünkü Kırgız toplumunda var olan gelenekler ve 'ahlaki' ilkeler, hassas duyguların tezahürüne izin vermez. Kırgızların iç dünyası duruluk, sadelik, dümdüz çizgileri, aristokrat ruhun doğasında olan herhangi bir iç çatışmanın bulunmaması ile karakterize edilir. Ama aynı zamanda Kırgız erkekleri belki hayat şartlarının zorluğu gereği, belki de aldığı sert terbiye gereği genellikle kaba ve zalim, kadınlara karşı saygısız bit tutum sergilerler veya hemcinsleri ve büyükleri tarafından saygı görmek için öyle bir tutum ve davranış içinde olurlar. Böyle bir toplumun temsilcileri olan Kaçkınbay Osmonaliyev, Cumabek Kızırmışev, Keneşbek Asanaliyev, Nasirdin Baytemirov, Temirkul Ümötaliyev gibi Kırgız aydınları Cemile'yi yerden yere vurmuşlardı. Asker eşi kan meydanında vatan uğruna savaşırken evinde kalan kadının yersiz yurtsuz birinin peşine takılıp gitmesi toplumun ahlak kurallarına uygun görülmemiş, sert bir şekilde kınanmıştı. Faşistlerle savaşan kocasını evinde dört gözle bekleyeceğine şımarıkça başka birisine kaçması elbette hoş karşılanmamıştı. Hele 'Büyük Aşk' olarak nitelendirilmesi kabul edilemezdi? Cemile sadece eşine değil topluma ihanet etmişti. Toplumun yüz karası nasıl savunulabilirdi. İhanetin aklanır yanı, affı katiyen yoktur. Evet, Kırgız toplumunda ihanet eden asla affedilmez, sorgusuz sualsiz ağır cezaya mahkûm edilir. Bunun ilgili birçok menkıbeler de mevcuttur: ihanet eden kadının burnu koparılıya kadar ısırılır, herkesin önünde sülalece tekme tokat dövülür, saçları kısacık kesilir, âlemi ibret olsun diye herkesin önünde ağaca bağlanır yakılır... Ancak 'aydınların' aksine Kırgız halkı Cemile'yi gizlice çok sevdi, onu benimsedi. Cemile olumlu bir kahraman olarak akıllarda kazındı. Katı 'gelenek' disiplini ile beslenmiş olan bir toplumun bu aykırı tutumunun sebebi neydi, kırılma noktası neydi, Cemile neden çok sevildi? Asırlarca dayatılmış geleneğin altında ezilen esir zihin, belki de Cemile'de kendisini gördü, kendisini tanıma fırsatı buldu, yıllarca sessizce hayalini kurduğu özgürlüğün özlemini tanıdı. Cemile, belki de kendisinin cesaret edemediği bir davranışı gösterdiği için adeta Tanrıca misali halkın gözünde büyüdü. Cemile, Kırgızların güzel rüyası, asırlık hayallerinin, demokratik idolünün kişileşmiş hali olmuştu. Cemile bu kadar sevilip benimsendiğine göre artık toplum böyle bir değişime hazır mıydı? Bu durum önceki klişe kalıpların yavaş yavaş yıkılmakta olduğunun bir habercisi miydi? Bazı aydınlar gençliğini ve gelinliğini yaşayamayan Cemile'ye hak vermeye başlamıştı. Çünkü Cemile eşinde bulamadığı ilgi ve yakınlığı Daniyar'da bulmuştu. Bu doğrultuda olumlu eleştiriler yazıldı. K. Bobulov'un 'Mahabat Bayanı' (Bobulov, 1959) adlı makalesi de bunun bir kanıtıydı. Burada K. Bobulov Cemile'nin masum duygusu üzerinde durur. Onu kendisine, kendi duygularına ihanet etmediği için takdir eder. Ancak, kaderin cilvesi olacak ki, bir kaç yıl sonra K. Bobulov yurtdışına gitmişken eşi onu başkasıyla terk ediyor. İhanete uğrayan K. Bobulov eşine lanetler yağdırır, toplum düzenini bozmakla suçlar. Bu durum onun Cemile'yi gerçek manada anlayamadığını, konjonktür gereği olumlu eleştiride bulunduğunu göstermişti. Zahiren değişmiş gibi olan insanın bilinçaltına işlemiş olan duygu ve düşüncelerini değiştirebilmesi zordur. Burada, aklımıza Turgenev'in Babalar ve Oğullar' (Turgenev, 2015) adlı eseri geliyor. Söz konusu eserde nihilist bir kişilik olan

Bazarov'un dünyada var olan bütün dogmaların yıkılması gerektiğini savunarak neredeyse iki kere ikinin dört etmemesi gerektiğini hayal ederken düşünce yapısının tam tersi duygularla oradan oraya savruluşunu izliyoruz. Dünyayı katlanabilir kılan en güzel duyguların biri olan aşkı bile inkâr edeni, yok sayan bu kişi bir kadına âşık olduğunu anlayınca kendini inkâr etme durumuna düşüyor, yani kendisiyle çelişiyor özüne ihanet ediyor. Cemile'nin can alıcı noktası- bireyin toplumla olan koşulsuz bileşiminin ayrılması, istemeye cesareti olan, özgür düşünen ve davranan titanik bir karakterin uyanışıdır. Bu durum bize Shakespeare'in trajedisini hatırlatır. Cemile'yi anlamak gerçekten çok zordur. Mesela, Osmon'u geleneklere uygun olmadığı için mi tersliyor, yoksa kendisi mi rahatsız oluyor? Cemile eserin başlangıcından itibaren diğerlerinden çok farklıdır. Toplumda kabul görülen gelin portresinden çok uzak, içinden geldiği gibi yaşayan, fazla neşeli, fazla konuşan 'ilginç' bir gelindir. 'Koşulsuz tabiiyet'in temsilcileri olarak karşımıza çıkan kaynana ve ana karakteri, Cemile konusunda kendilerini 'geçer, zamanla durulur' diye teselli ederler. Bu 'iç tedirginlik' bile aslında 'kraliyetin' zayıfladığını, önceki 'durağanlığın, eminliğin' elden kayıp gitmekte olduğunu haber vermektedir. Kırgız toplumuna nüfus eden sosyalist düzen kolektif şuur oluşturma amacıyla insanları 'birlikteliğe' çağırılır, 'eşitliğe' çağırır. O güne kadar boyları ile olan göbek bağına daha koparamamış olan Kırgız toplumu için birlik olma çağrısı olağan, alışılmış bir durumdu. İşte Cemile'nin sıra dışı iradesi burada ortaya çıkıyor. Cemile asırlara bedel tarihi mesafeyi kat ediyor. Cemile'nin eşi olan Sadık karakteri geleneklere uygun toplumca benimsenmiş bir insandır. Bunun yanında bir de vatanını korumak için askere gitmiştir. Sadık'ın kişiliğini askerdeyken yolladığı mektuplardan görebiliyoruz. 'Daha mektuplarını okumadan mektubun Sadık'ın yazdığını tahmin edebiliyordum. Bütün mektupları sürüdeki kuzular gibi birbirinin aynısıydı: "Bu mektubu Talas'ta oturan sevgili babam Calcubay'e ..." diye başlar, sonra sırasıyla anneler ve diğerleri sorulur ve en sonunda 'ayıplandığı için' alelacele 'Bir de eşim Cemile'ye de selamım var...' diye sonlanırdı". Ana baba, kardeş, akraba, köyün aksakalları hayattayken herkesten önce önce eşine hitap etmek ayıptı. Sadık da böyle düşünüyor, kendisine saygı duyan her erkek de... Aksini konuşmaya bile gerek yok, zaten akıllarına bile gelmezdi. Cemile her seferinde gözleri ışıdayarak heyecanla mektubu eline alır ve acele eder gibi, bir şeyi ararcasına hızlı hızlı okumaya başladır, ancak sonuna doğru yaklaştıkça gözlerinin ışıltısı kaybolur, heyecanı söner, sinirlenerek mektubu bitirmeden iade ederdi 'yine aynı mektup, hepsi sürüdeki koyunları andırıyordu'... Cemile, kocasının kabalığına kızıyor, ancak öfkesini dile getiremediği için içine kapanıyordu. Burada Cemile'nin kızması dikkat çekicidir. Modern kadın ilgisizliği yüzünden kocasına kızabilir, o zamanın kadını bunu aklına bile getiremezdi. Bir de burada aslında Sadık'ın da bir suçu yok. O her şeyi toplumun kurallarına uygun yapıyordu. O aslında eşini çok seviyor, ama bu duygusunu örf-adet gereği dile getiremiyor. Herkesin okuduğu mektupta bu duygusunu dile getirmesi imkânsızdı. Peki, bu durumda kim haksız? Cemile toplumun kurallarına karşı çıkmış, yok saymıştır. Eşinin ona olan duygularını ifade etmesini beklemesi toplumsal kurallara aykırıdır. Üstüne üstelik toplumsal bir kaygının (savaş) hâkimiyeti karşısında bireysel bir kaygı hoş görülemez bir durumdu. Kayınvalide gelininin üzülüğünü fark edince onu -geleneksel düşünce yapısını çarpıcı bir şekilde ortaya koyan - sözleri ile teselli ediyor: "-Ne oluyor sana?- diye sordu sandığın kapağını kapatarak... - Sevineceğine iyice içine kapandın! Sadece senin kocan mı askerde? Bir tek sen çekmiyorsun bu derdi, herkes çekiyor. Halk nasıl dayanıyorsa sen de dayanacaksın. Senden başka kocasını özleyen yok mu sanki? Özle, üzül ama belli etme!" Evet, belli etme! Bu sözde ne çok şey gizliydi! Tek bir söz koca bir toplumun düzenini bu kadar net anlatabilir! Cemile susuyordu. Yüz ifadesinden öfkelenildiği anlaşılıyordu ve sanki 'sen hiçbir şey

anlamıyorsun anneciğim' diyordu. Böylece, düşüncelerindeki uçurum gözler önüne sergileniyor. 'Eskiye çürüten, yeniye kapı açan düşünce' yavaş yavaş gizlice geliyordu... Yeni doğan 'ben' toplumun dogmatik fikirlerinin tam karşısındaydı. Bu 'ben'in toplumdaki yadsınması doğaldır. Yeri geldiğinde dışlanacak, yeri geldiğinde aşağılanacak, yeri geldiğinde cezalandırılacaktı... Bu durumda birey ilk önce içine kapanacak, sonra düşüncelerini yavaş yavaş davranışlarına yansıtmaya başlayacaktır: 'yaralı yüreğin yerli yersiz gülmeleri ve ağlamaları, herkesin önünde şarkı söylemeleri' vs. Kendisini sevilmemiş, dışlanmış olarak hisseden Cemile yalnızdır. Yalnızlığını sadece tabiatla paylaşabilmektedir: "-Cemile gün batımına öyle içten, öyle hüznü bakıyordu ki..." Böyle bir durumda ancak bulunduğu toplumdaki farklı birisi onu teselli edebilir, onun dikkatini çekebilirdi. Burada Daniyar adeta demon karakteri ile okuyucunun karşısına çıkıyor: "-Ayın ışığı altında bir insanın kambur silueti görünüyordu. O her şeyiyle bir 'garip'ti. 'Normal' insanlardan çok farklıydı." Cemile'ye eşinde bulamadığı ilgi ve yakınlığı veren Daniyar, karakteri itibarıyla birçok klasik kahramanı andırır. Mesela, M. Şolohov'un 'Tihiy Don' (Şolohov, 1993) adlı eserindeki 'kaba askerlerin' arasında inceliğiyle dikkat çeken Melehov'u; kâh fırtınaya doğru cesurca koşan, kâh cereyandan korkan M. Lermontov'un Pechorin'ini (Lermontov, 1948) andırır. O Odisey misali çok yer gezmiş, çok insan tanımıştır... Ancak, köylüler için birçok ülkeyi dolaşmak, birçok kültürü görmek üstünlük sağlayan vasıf değildir. Aksine, Daniyar onların gözünde yersiz yurtsuz bir gezgindir. Yeni zamanın yeni insanı onların gözünde hep 'zavallı'dır. Tabii, bu 'zavallı'nın o köyün alışılmış düzenini bozacağını kimse tahmin etmemişti. Köylülerin bazı 'kaba' düşünce ve davranışlarının düzelmesine kapı açan Daniyar'ın son sınavı etkileyici idi. Bu görevini yerine getirirken herkesi düşünmeye davet ediyor. İnsanları vicdanlarını sorgulamaları için adeta zorluyor. Kalıplaşmış fikirleri dağılma eşğine getiriyor. O zamanın insanını temsil eden yazarın kişiliğinde L. N. Tolstoy'un Bolkonskiy (Tolstoy, 1868) karakterinde izlediğimiz değişimi görüyoruz; iç dünyası zengin bir 'ben'in doğuşunu izliyoruz. Yunus Emre'nin 'Bir ben vardır bende, benden içerü' şeklindeki çağları delen felsefi değişimini izliyoruz.

Bireysel düşüncenin hâkim olduğu toplumlarda insanlar aracısız, kendi duyguları doğrultusunda evlenirler. Eskiden Kırgız toplumunda 'bireysel düşünce, bireysel duygu' diye bir şey söz konusu değildi. Büyükler karar verir, evlilik bu karar doğrultusunda gerçekleşirdi. Karşılıklı istek üzerine kurulmamış evliliklerde zihni veya fiili ihanetlerin olması kaçınılmazdır. Tabii, 'dışa kapalı' toplumlarda ihanet, fiziki ihanetten çok zihni ihanet şeklinde tezahür ediyor. Bu da mutsuz aile, mutsuz toplum profilinin oluşmasına sebep oluyor. Cemile evlenmemişti, evlendirilmişti. Sadık da aynı şekilde evlendirilmişti. Burada vurgulanması gereken husus şu ki, bu tip evlilikler 'isteksiz' de gerçekleşmiyor. Daha açık ifade etmek gerekirse gençler, başka türlü evliliği zaten düşünmüyordu. Gençlerin kendi istek ve arzuları gizli dehlizlerde saklıydı, saklı olmak zorundaydı. Bu durumu Kırgızların 'Manas' destanında (Manas, 1995) da görebiliyoruz. Tokton ve Çinkoco, Akun Han'dan dünya güzeli kızı Aycürök'ü isterler, eğer vermezse hükümdarlığını başını yıkacaklarını söyleyerek tehdit ederler. Akun Han, kızı Aycürök'ü vermek zorunda kalır. Ancak, Aycürök başka birisini seviyor ve onu bekliyor (Hiç görmediği birisine âşık?). Akun Han ve Manas daha çocukları doğmadan onları evlendirmeye karar vermişlerdi (*beşik- kertme*: Kırgız geleneğinde birbirini iyi tanıyan iki taraf daha çocukları doğmadan veya çocukları dünyaya geldikten sonra onları evlendirmek üzere birbirine söz veriyorlar. Bu söz kılıçtan keskindir). Aycürök hiç görmediği Semetey'e sadık (Kocasıymış gibi!). Bundan dolayı askerlerden düğün tarihini kırk gün uzatmalarını ister. Sonra Ak Kuu

(Beyaz Kuğ)'ya dönerek 'nişanlısını' aramaya gider. Onlar birbirine ilk görüşte âşık olurlar. İlk bakışta âşık olmaları çok doğal, çünkü onların 'âşk'ı daha onların 'ben'leri oluşmadan vardı.

Tügölbay Sıdıkbekov'un 'Bizdin Zamandın Kişileri' (Sıdıkbekov, 1954) adlı romanında da bunun gibi bir durum söz konusudur. Eserin başkahramanı Miskal evleneceği insanı hiç görmemiş ve ona karşı herhangi bir duygu hissetmiyordu. Buna rağmen annesinin emri üzerine Ukrayna'dan Kırgızya'ya geliyor. Orada hiç görmediği ve hiç sevmediği nişanlısı ile evlenecektir. Devamında kaçınılmaz ihanete tanık oluyoruz.

Cemile yazıldığı zaman toplumun değer yargıları çağdaş dünyanın fikirlerine kapalıydı. Dünyayı tanımaya başlayan Kırgızların fikirleri zamanla yumuşamaya başlamıştır. Nitekim 'Cemile'den (Aytmatov, 1958) birkaç yıl sonra yayınlanan 'Selvi Boylum Al Yazmalım' (Aytmatov, 1961) adlı eserde de ihanet unsurları olmasına rağmen Cemile kadar eleştirilmemişti. Belki de bunun sebebi ihanetin sonunun ölüm ile sonuçlanmasıdır. Yani ihanet sadece kötülük doğurur mesajı verilmiştir. Yalnız, bu eserde 'ölüm' olayı 'Groza' (Ostrovskiy, 2019) adlı eserin başkahramanı Katerina'nın gibi 'karanlık, yobaz dünyadan' kurtuluş değil, bir 'yokluk, yenişmişlik, pişmanlık' olarak empoze edilir.

Birbirini tanımadan evlenen iki insanın evliliğinin ilk yılları sancılı geçiyor. Genellikle beraber yaşamaya mecbur bırakılan çiftler birbirini tanımaya başladıkça birbirine bağlanıyor veya birbirine katlanmak zorunda kalan iki yabancı oluyorlar. Yani, ya zamanla birbirine yaklaşıyorlar ya da iyice yabancılaşıyorlar. Bunun en çarpıcı örneğini Henrih Böll'ün 'Ve O Hiçbir Şey Demedi' (Böll, 1966) adlı eserinde görüyoruz. Fred Bogner ayrıldıktan bir müddet sonra sevmekten asla vazgeçemediği eşinde yepyeni bir insan buluyor. Burada birbirine ulaşmaya çabalayan çiftin iç dünyasında yaşadıkları buhranın betimi tipik Kırgız ailesini hatırlatır. Aytmatov'un bir diğer eseri 'Selvi Boylum Al Yazmalım'da (Aytmatov, 1963) ve Bayalinov'un 'Acar' adlı eserinde (Bayalinov, 1928) da aynı durum söz konusudur. Ancak, iki aşkı arasında seçim yapmak zorunda kalan İlyas ihanetin ağır yükünü kaldıramıyor ve intihar ediyor. Zorla başka birisine satılan Acar'ın durumu da zordur. Acar, karakteri itibarıyla Karamzin'in Liza'sını (Karamzin, 2018) hatırlatıyor. Bilindiği üzere Liza, Erast'ın yalanına dayanamıyor ve özgürlük ihtirasıyla intihar ediyor. Kendisine ihanet ettiğini düşünen Acar aşağılamalara dayanamayıp kaçıyor ('ben'i uyanıyor) ve yolda onu kurtlar parçalıyor. Çıntemir Askarov'un 'Kaydasın Menin Begimayım' (Askarov, 2008) adlı eserinde ilk ve duru aşk ve bu aşkın birileri tarafından vahşice çalınması, yani Kırgızların 'kız kaçırma' geleneğinin gençlerin hayatını nasıl alt üst ettiği anlatılır. Evlenmek zorunda kalan Begimay hayalinde arzuladığı aşkı yaşar. 'Kız Kaçırma' geleneğinin Kırgız toplumunda hep var olduğu sanılır. Oysa Tölögön Kasımbekov yıllar önce verdiği bir röportajında şu sözleri dile getiriyor: "Kız kaçırma Kırgızlar sevmezdi. Hatta kız kaçırmanın cezası idamdı. Kız kaçırma âdeti Kültürel İnkılap ile birlikte geldi. Evde oturan namuslu kadın, komsomol toplantılarına çağrılmaya başlandığından beri aile yapımız değişti. Çocuk evde yalnız kaldı. Erkek istediği kadını istediği şekilde alır oldu (Ala Too, 1972: 13)". Ruslarla birlikte gelen Kültürel İnkılap (1930) Kırgızların sosyal hayatında birçok şeyi değiştirdi. Kırgızların sosyo-kültürel yapısını kökten değiştirecek eğitim müfredatı hazırlandı, meslek içi eğitimler düzenlendi, sosyal etkinlikler yapıldı; Kur'an yakıldı, hatta Arap alfabesiyle yazılmış tüm kitap, dergi gibi basılı kaynaklar Kuran sanılarak yakıldı ve/veya toplumu yeniden inşa etmek amacıyla eskiyi öğreten tüm basılı kaynaklar yok edildi... Böylece Kırgızların manevi dünyasının sarsılmasıyla

beraber düşünce dünyası da değişime yüz tuttu. Bu değişimi Tölögön Kasımbekov'un 'Kel Kel' (Kasımbekov, 1990) adlı eserinde açıkça görüyoruz. Sayragül Kadırova'nın 'Keçirim Bulak' (Kadırova, 2009) adlı eserinde de 'geleneklerin' insan hayatını nasıl zorlaştırdığını görüyoruz. Kendisini zorla kaçırarak kocasını affedemeyen Saltanat hayatı boyunca zorluk çeker. Kocasıyla aynı evi, aynı yatağı paylaşmasına rağmen hiçbir zaman kendisini eşine adayamaz. Hep hayalindeki dünyayı arzular. Zihnen eşine hep ihanet eder. Kadınının bir kenara kısırılmış hayatını, toplumsal değer yargılarının ve ahlak anlayışının ikiyüzlülüğünü ele alan Çintemir Askarov, 'Cibibes Cürök' (Askarov, 2008) adlı eserindeki Begimay karakteri ile çarpıcı bir şekilde betimliyor. Tülendi Kurmanaliev'in 'Lubvi Negromkiye Slova' (Kurmanaliev, 2002) adlı eserinde de benzer bir durum söz konusudur.

SSCB'nin dağılması ile birlikte SSCB topraklarında ekonomik çöküşün yanı sıra ruhsal çöküş de meydana geldi. Yarınından emin olamayan Kırgız insanı ayakta kalabilmek için oradan buraya savruldu. Bu savrulmalar doğal olarak ruhsal hayatlarında da etkisini gösterdi. Talip O. İbraimov'un 'Ayaldın Tataal Çeçimi' (İbraimov, 1999) adlı eserinde bu etkinin derinliğini görebiliyoruz. Huzuru içkide bulabilen ayyaşların çoğalmasıyla birlikte çocuklarına tek başına bakmak zorunda kalan kadın güruhu çoğalır. İyi bir gelecek hayalleriyle yurt dışına akın eden kadınlar, erkekler... Memlekette anne babasını beklemek zorunda kalan çocuklar... En temel yaşam ihtiyaçlarını bile temin etmekte zorlanan halkın ruhsal ihtiyaçları ikinci plana atılır. Kalen Sıdıkova'nın 'Tirüülöy Cesir' (Sıdıkova, 2002) adlı eserinde Kırgızların bu zor durumu betimleniyor. Sorumluluklarının altından kalkamayan Baytemir ailesini bırakıp çekip gidiyor. Dışarıda kendine yeni bir 'teselli' buluyor. Yazarın bir diğer eseri olan 'Olcoo Kadın'da (Sıdıkova, 1998) 'Kırgız toplumundaki ahlakın çöküşü, aile kavramının değişmesi, erkeklerin başıboşluğu, anne kavramının kutsallığı...' ve bunun gibi toplumsal sorunlar ele alınır. Aynı yazar 'Köygyöy' (Sıdıkova, 1998) adlı eserinde ise sosyal sorunların biri haline gelen fuhuş hakkında bahseder: 'Aynur isimli genç bir kız hatasını örtbas etmek için kürtaj yaptırır. Yıllar sonra evlenir, ama bir türlü çocuk sahibi olamaz. Bu derdini yenemeyince eroin kullanmaya başlar ve o sırada hamile kalır. Ancak, eroin kullandığı için çocuğu sakat doğar.' Tabii, bu eserlerde ihanetin yanı sıra toplumsal ilkeleri çiğnemenin ne kadar büyük hüsrana yol açabileceğini görüyoruz. Hata-ceza yönteminin insanlar için kaçınılmaz bir paradigma olduğu algısını hissediyoruz. İnsan, belki de cezanın her zaman için etkili bir çözüm olamayacağını anlaması gerekir. Bu gerçeğin en güzel örneğini ta Hugo'nun 'Sefiller'inde (Hugo, 2006) görüyoruz. Digne piskoposun Valjean tarafından ihanete uğramasına rağmen ona yardım etmesi insanlık dersi oluyor. Belki de Valjean'ı o anda polisler götürseydi o hiç değişmezdi. Kasımalı Bayalınov'un 'Bakit' (Bayalınov, 1947) adlı eserinde de bunun gibi olumlu bir değişim söz konusudur. Nişanlısından 'bekleyeceğim' sözünü alarak savaşa giden Capar ihanete uğruyor. Köyüne dönerken içinde hala bir ümit besler. Ancak, yanılıyor, Camila çok değişmişti: "-Sakat birisine bakıcılık yaparak gençliğimi ve ömrümü tüketmem."- diye düşünür. Camila'yı gözünden düşüren Capar öncekinden daha sıkı hayata bağlanıyor: "-Kimsenin yükü olmam ben, kendim dimdik ayakta dururum" (Burada Capar, Pavel Korçagin'i hatırlatıyor)- diyor. İlgili eserde korkunç olarak gösterilen ihanet değil, bencillik ve çıkarıcılıktır. Burada fiziki ihanetten çok fikri ihanetin ne kadar yaralayıcı olduğu betimlenir. Nitekim Capar gerçeği öğrenince fiziki ihanetten rahatsızlık duymaz. Capar da aynı Piyer Bezuhov gibi davranır. Bezuhov da Elena Kuragina tarafından karşılık göremeyince onu kolayca kalbinden siler. Onun ihanetlerine bile bile göz

yumar ve bu durum onu duygusal anlamda hiç etkilemez. O sanki onun için hiç yoktu. Capar için de artık Cemile diye birisi yoktu, ihanet ettiği için değil, duygusal anlamda onu ilgilendirmediği için yoktu.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyanın çok büyük bir kısmında kadınlar önemli bir değişim geçirmeye başladılar. Geleneksel sosyal rolünü temelden görev edinmiş olan kadın, üretime olan katkısı arttıkça, hak aramaya başladı. Ataerkil zihniyetinden sıyrılmaya ve hakları konusunda dünyaya meydan okumaya karar veren kadın, bu meydan okuyuşun sınırları içine cinsel özgürlüğünü de katmaya karar verdi. İçlerinde buldukları ilişkilerine rağmen bir başka ilişkiye başlayan yani iki ilişkiyi aynı zamanda yürüten kadın tipi çoğaldı. Önceleri ihanet ağır eleştirilere maruz kalıyorsa şimdilerde ihanetin normal bir olgu olduğunu, hatta ihanetin iyi bir şey olduğunu savunanlar bile yok değil. Özellikle her konuda Batı'yı örnek almaya çalışan gelişmekte olan Doğu ülkeleri ahlaki konularda da Batı'nın değerlerini benimsemeye çalışmaktadır. Bunun ne kadar doğru veya yanlış olduğu tartışılır, ama sonuç ortadadır. Evet, ihanet toplumun doğal bir parçasıdır. Ünlü Amerikan psikolog M. Kirşenbraum aile içindeki ihanetin affedilir olması gerektiğini, hatta bazı durumlarda aile bağlarını güçlendiren bir durum olduğundan bahseder (?). Bu düşüncesini dile getirirken ihanetin birçok sebebini sıralamaktadır: kendini kanıtlama ihtiyacı, kendini daha değerli hissetme arzusu, orta yaş sendromu (kendini genç olarak görme isteği), soğumaya başlayan ilişkiye canlılık getirmek vs. İhanetin bu modern yüzünü C. Aytmatov'un 'Toolor Kulaganda' (Aytmatov, 2015) adlı eserinde Aydana tipinde de görüyoruz: 'İçinde sebebini bilemediği bir boşluk duygusu yaşar bazı kadınlar. Görünürde her şey yolunda gibidir. Ama onlar bir şeylerin eksik olduğunu hissederler. Bu boşluğu doldurabilmek için hiç umulmadık davranışları sergilemeye başlar. Amaç sevgi olmaktan çıkıp, özlem duyulan bir hayata kavuşmak olarak belirlediğinde, amaca ulaşıncaya değin, gözü hiçbir şey görmez. Amaca ulaşıldığı andan itibaren, ne yaparsa yapsın dolduramadığı sevgi ve ilgi ihtiyacı bir kez daha onu başka mecalara sürükler.'

Egosantrizmin aşılandığı modern insan tipinin bu bitmek tükenmek bilmeyen arzuları toplumu kökten değiştirmeye devam etmektedir. Günümüzdeki küresel iletişimin hızı gereği sadece Kırgız toplumunda değil, tüm dünya toplumlarının kültürel kodlarında değişimler meydana geliyor, öngörülmesi epey zorlaşan bu değişimlerin beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz yönleri aydınların tartışma konusu olmaya devam edecektir.

ÖNERİLER

Söz konusu çalışmanın Kırgız Edebiyatının, dilinin, kültürünün, etnografik yapısının tarihi gelişimi konusunda faydalı bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca farklı toplumların edebi eserleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmış olması konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Böylece söz konusu çalışma sadece Kırgız edebiyatı, etnografyası alanında değil Türk Edebiyatının, kültürünün, değer yargılarının genel tarihi gelişimi konusunda araştırma yapacaklar için de fayda sağlayacaktır.

Araştırma sonuçları şu amaçlarla küçük bir kaynak niteliğinde kullanılabilir: lisans, yüksek lisans, doktora öğrencileri ve akademisyenler tarafından yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için; "Kırgız Edebiyatı", "Kırgız Etnografyası", "Türk Etnografyası", "Kırgız Kültür Tarihi", "Medeniyet Basamakları" vb. gibi konulu dersler ve eğitim kurslarında kullanılabilir.

Etik Metni

"Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir."

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

KAYNAKÇA

Askarov, Ç. (2008). *Kaydasın Menin Begimayım*. Kırgız El Basması.

Askarov, Ç. (2008). *Cibibes Cürök*. Novaya Literatura.

Aytmatov, Ç. (1963). *Povesti Gor i Stepey*. Hudojestvennaya Literatura.

Aytmatov, Ç. (2008). *Camilya*. Turar Basması.

Aytmatov, C. (2015). *Toolor Kuraganda*. Turar Basması.

Aytmatov, C. (2019). *Kılım Karıtaar Bir Kün*. Oku Basması.

Bayalinov, K. (1928). *Acar*. Kırgızstan Memleket Basması.

Bayalinov, K. (1947). *Bakit*. Kırgızstan Memleket Basması.

Bobulov, K. (1959). Mahabat bayanı. *Sovettik Kırgızstan*, 22, 8-10.

Bondarçuk, S. (1962). O lubvi. *Sovetskiy jurnal*, 12, 18, 5-7.

Böll, H. (1966). *Ve O Hiçbir Şey Demedi*. Cem Yayınevi.

Bulgakov, M. (1967). *Master i Margarita*. İMKA-Press.

Çehov, A. (1892). *Duel*. İzdanie A.S. Suvorina.

Flaubert, G. (1857). *Madam Bovary*. Türkiye İş Bankası.

İbraimov, O. (1999). *Ayaldın Tataal Çeçimi*. Mektep.

Levino, F. & Dossantos, G. (2014). *İnformatsionnoe Obozreniye*, 9, 45-47.

Goethe, J.W. (2007). *Genç Verner'in Acıları*. Can Sanat Yayınları.

Gogol, N.V. (1963). *Taras Bulba*. İzdetelstvo Akademiyi Nauk SSSR.

Griboyedov, A. (1824). *Gore Ot Uma*. Public Domain.

Hugo, V. (2006). *Sefiller*. Antik Dünya Klasikleri.

Kadırova, S. (2009). *Keçirim Bulak*. Novaya Literatura.

Kalaşnikov, V. (2006). *Pesn O Nibelungah*. Bely Gorod.

Karamzin, N. (2018). *Bednaya Liza*. İzdatelstvo Azbuka.

Kasimbekov, T. (1972). Zamandın murası. *Ala Too*, 13, 8-11.

Kasimbekov, T. (1979). *Singan Kılıç*. Alattoo Mambas.

Kasimbekov, T. (1990). *Kel Kel*. Mektep.

Kuprin, A. (2019). *Granatoviy Braslet*. İzdatelstvo Eksmo.

- Kurmanaliyev, T. (2002). *Lubvi Negromkiye Slova*. İlim.
- Lermontov, M. (1948). *Geroy Nashego Vremeni*. Giz.
- Louis, A. (1959). Samaya prekrasnaya na svete povest o lubvi. *Kultura i Jizn*, 7: 39-43.
- Manas Ensiklopediyası*. (1995). I. Tom.
- Manas Ensiklopediyası*. (1995). II. Tom.
- Maupassant, G.D. (1883-2022). *Zhizn*. İzdatelstvo Azbuka.
- Ostrovskiy, A. (1860-2019). *Groza*. İzdatelstvo İskatel.
- Ostrovskiy, N.A. (1932). *Kak Zakalyalas Stal*. Molodaya Gvardiya.
- Seyfettin, Ö. (2018). *Vatan Yahut Silistre*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sıdıkbekov, T. (1954). *Bizdin Zamandın Kişileri*. Sovettik Kırgızstan.
- Sıdıkova, K. (1998). *Köygöy*. Biyiktik.
- Sıdıkova, K. (1998). *Olcoo Kadın*. Biyiktik.
- Sıdıkova, K. (1998-2002). *Tirüülöy Cesir*. Biyiktik.
- Şolohov, M. (1993). *Tihiy Don*. Amaltea.
- Tolstoy, L. N. (1865-1868). *Voyna i Mir*. Gosudarstvennoye İzdatelstvo Hudojestvennoy Literaturı.
- Turgenev, İ. (1862-2015). *Otsı i Deti*. İzdatelstvo Azbuka.